

DOI: 10.5281/zenodo.15310548

MÜASİR BEYNƏLXALQ HÜQUQ DOKTRİNASI: ANLAYIŞI VƏ FORMALAŞMASI

Əliyev Etibar Əli oğlu,
Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyasının üzvü, Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrasının professoru, hüquq elmləri doktoru.

e-mail: a-etibar@rambler.ru
tel: +994 55 230 24 42;

Hacıbəyli Anara Kamil qızı,
Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrasının müəlimi.

e-mail: novruzova_anara@yahoo.com,
tel: +994502117893

Açar sözlər: hakimiyyət subyekti, beynəlxalq münasibətlər, hüquq sistemi, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq hüquq elmi, qlobal proseslər, müasir beynəlxalq hüquq doktrinası.

Müasir dövrdə beynəlxalq aləmdə baş verən qlobal proseslərin idarə olunmasında, tənzimlənməsində, eləcə də ədalətli, təhlükəsiz və dayanıqlı beynəlxalq münasibətlər sisteminin formalaşmasında beynəlxalq hüquq əhəmiyyətli rol oynayır. Belə ki, beynəlxalq hüquq dünyada mövcud olan müstəqil hüquq sistemlərindən biri kimi tanınır. Təbii ki, beynəlxalq hüquq olmadan təhlükəsiz həyat şəraiti və sülh, sabit beynəlxalq ictimai qayda-qanun təmin edilə bilməz.

Qeyd etməliyik ki, hər bir dövlət tərəfindən yürüdülmən xarici siyasətin hüquqi bazası sayılan beynəlxalq hüquq beynəlxalq münasibətlərdə hüquqi əsasları möhkəmləndirir və bu da, onların həyata keçirdikləri xarici siyasət prioritetlərindən biridir. Planetdə yaşayan bütün xalqların və dövlətlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, həmçinin beynəlxalq sülhün qorunub saxlanılmasında əvəz edilməz və misilsiz rola malik olan müasir bey-

Məqalədə müəlliflər tərəfindən şərh olunur ki, müasir dövrdə dövlətlərarası beynəlxalq münasibətlərin əsas və başlıca iştirakçıları hakimiyyət subyekti olan dövlətlərdir. Azərbaycan Respublikasının da iştirak etdiyi belə münasibətlər iqtisadi, xarici əlaqələr, insan hüquqları, humanitar, ekologiya, dənizdən, hava məkanından və kosmik fəzadan istifadə olunması, həmçinin cinayətkarlıqla mübarizə aparılması və digər sahələrdə yaranır. Göstərilən bu və digər kompleks münasibətlər, şübhəsiz, müəyyən hüquq sistemi vasitəsilə tənzimlənir və öyrənilir ki, ona beynəlxalq hüquq elmi, başqa sözlə, beynəlxalq hüquq doktrinası deyilir.

Eyni zamanda, qeyd edilir ki, beynəlxalq hüquq çoxaspektli anlayışdır və elmi dövriyyədə dörd əsas mənada işlədilir: obyektiv mənada beynəlxalq hüquq; qanunvericilik mənasında beynəlxalq hüquq; elmi mənada beynəlxalq hüquq (doktrina); tədris fənni mənasında beynəlxalq hüquq (tədris kursu).

nəlxalq hüquq BMT Nizamnaməsi kimi təmələ söykənir ki, bu da, zamanəmizin ən vacib beynəlxalq hüquqi-siyasi sənədi sayılır.

Müasir dövrdə dövlətlərarası münasibətlər spektrinin, praktiki olaraq, bütün sahələrinin hüquqi tənzimlənməsi beynəlxalq hüquq vasitəsi ilə həyata keçirilir. Beynəlxalq hüquq subyektlərinin beynəlxalq-hüquqi statusu, funksiyaları, əsas beynəlxalq hüquq və vəzifələri, konflikt və münaqişələrin həllinin tənzimlənməsi, eləcə də məsuliyyət məsələləri beynəlxalq hüquqla nizama salınır.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq hüququn təşəkkül tapması, formalaşması və inkişafı beynəlxalq birliyin üzvü olan müstəqil və suveren dövlətlərin fəaliyyəti ilə sıx surətdə bağlıdır. Müasir dövrdə bu məsələ daha aktual görünür və qeyd etməliyik ki, beynəlxalq hüquq dövlətlərarası hüquqdur.

Bu kontekstdə təqdirəlayiq hal kimi qeyd etməliyik ki, Azərbaycan Respublikası da öz tarixi dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ümummillə lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə dünya birliyinin tamhüquqlu üzvünə çevrilmiş, əsas qanun olan Konstitusiya referendum yolu ilə qəbul edilmiş, bir sıra qlobal layihələr gerçəkləşərək, ənənəvi təsərrüfat və idarəetmə mexanizmlərində ciddi dəyişikliklər baş verməklə ölkədə yeni infrastruktur sahələri yaranmış, beynəlxalq əlaqələr sferası genişlənmiş, hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətində silsilə qanunvericilik aktları qəbul edilərək, insanların azad və təhlükəsiz yaşaması, müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsi istiqamətində bir çox əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Əlamətdar haldır ki, müdrik ulu öndərin elmi əsaslara söykənən ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi sferalarda çoxaspektli inkişaf kursu bazar iqtisadiyyatına keçid və dünyada baş verən qloballaşma prosesləri fonunda

ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən zənginləşdirilərək, yeni çalarlarla və uğurla davam etdirilir. Gələcəyə istiqamətlənmiş bu sosial-iqtisadi və hüquqi islahatlar bütün sahələrdə, o cümlədən beynəlxalq təhlükəsizlik sektorunda öz müsbət nəticələrini verməkdədir. Parlaq nümunə kimi göstərə bilərik ki, məhz müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin “Dəmir Yumruq” əməliyyatı nəticəsində 30 ilə yaxın işğal altında olan torpaqlarımız erməni qəsbkarlarından azad edildi və 44 günlük Vətən Müharibəsində qələbə çalındı.¹

Müasir dövrdə Azərbaycan dövlətinin xarici əlaqələrində beynəlxalq təşkilatlarla ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərin qurulması və inkişaf etdirilməsi prioritet istiqamətlərdən sayılır. Məhz bu istiqamətdə yürüdülmən siyasətin nəticəsi olaraq, Azərbaycan dünyanın mötəbər beynəlxalq təşkilatlarının – BMT, BƏT, ÜST, BMAT, BDT, ATƏT, Avropa Şurası, İslam Konfransı Təşkilatı, TDT, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər qurumların üzvü kimi onların işində fəal iştirak edir.

Ölkəmiz həm də Avropa İttifaqı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və s. kimi təşkilatlarla qarşılıqlı əməkdaşlıq edir. İndiyədək bu təşkilatlar tərəfindən ölkəmizdə çoxsaylı iqtisadi və sosialyönümlü proqram və layihələr həyata keçirilmişdir. Son dövrlərdə Azərbaycanın üzv olduğu və əməkdaşlıq etdiyi bütün bu beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələri daha da genişlənmiş, dərinləşmiş və möhkəmlənmişdir. BMT Təhlükəsizlik Şurasına Azərbaycanın qeyri-daimi üzv seçilməsi (2011-ci il), Qoşulmama Hərəkatına sədrlik etməsi (2019-2023-cü illər), qlobal COP29 konfransına evsahibliyi edilməsi (2024-cü il) və s. mühüm tədbirlər ölkəmizin beynəlxalq

təşkilatlarla uğurlu əməkdaşlığına bariz nümunədir.

Xarici siyasət sahəsində Azərbaycanın beynəlxalq təhlükəsizlik strukturları ilə əməkdaşlığı da aparıcı vektor özrə inkişaf edir. Bu istiqamətdə NATO ilə əlaqələr, xüsusilə, qeyd edilməlidir. Azərbaycan – NATO əlaqələri ölkəmizin Avratlantik strukturlara inteqrasiyasının tərkib hissələrindən biridir. Bu əməkdaşlıq Azərbaycanın 1994-cü ildə «Sülh Naminə Tərəfdaşlıq» Proqramına qoşulması ilə başladı. Bununla, Azərbaycan NATO hərbi strukturları ilə əməkdaşlıq etmək, birgə təlimlər keçirmək, hərbi kadrlar hazırlanmasında blokun təcrübəsindən bəhrələnmək imkanları qazanmışdır.

Avropa ilə Asiyayı, eləcə də Şimalla Cənubu bir-birinə bağlayan nəhəng transmilli enerji-nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsində Azərbaycan mühüm rol oynayır. Belə ki, TRASEKA, BTC, BTƏ, TANAP, TAP və digər qlobal ticarət layihələri də daxil olmaqla, zəngin karbo-hidrat ehtiyatlarımızın dünya bazarlarına çıxarılması, beynəlxalq idman oyunlarının keçirilməsi, genişmiqyaslı turizm, iqtisadi, səhiyyə, tibbi-innovativ, elmi-texniki, mədəni və digər multikultural tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi Azərbaycanın beynəlxalq aləmdəki rolunu artıraraq, onun gələcək inkişafı üçün daha yeni perspektivlərin açılmasına zəmin yaradır, habelə beynəlxalq ictimaiyyətdə Azərbaycan həqiqətlərinin təbliği, milli maraqlarımızın müdafiəsi və digər dövlətlərlə qarşılıqlı faydalı münasibətlərin dərinləşməsi işinə öz töhfələrini verir.

Məhz bu cür vəziyyət Azərbaycanın da iştirakçısı olduğu dövlətlərarası beynəlxalq münasibətlər sisteminin daha yüksək səviyyədə və etibarlı şəkildə müvafiq hüquq normaları vasitəsi ilə effektiv tənzimlənməsi

şərtləndirir; həmin normaların məcmusu isə beynəlxalq hüquq adlanır. Sözügedən məsələ, hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasının müasir dövrdə beynəlxalq strukturlara inteqrasiyası şəraitində olduqca aktualdır.

Qeyd etməliyik ki, sosial tənzimləyici rolunda çıxış edən hüququn yerinə yetirdiyi əsas funksiyalardan biri cəmiyyətdəki ictimai münasibətləri nizamlamaq və qaydaya salmaqdan ibarətdir. Görkəmli alim professor Məsumə Məlikovanın söylədiyi kimi, hüququn sosial rolu onun sosial dəyərliliyi ilə bilavasitə bağlıdır.²

Məlum olduğu kimi, hələ qədim Roma hüququnda hüququn ümumi hüquq (jus publicum) və xüsusi hüquq (jus privatum) adlı iki sahəsi fərqləndirilirdi. Publik hüquq dövlət işləri sahəsinə aid hakimiyyət münasibətlərinin, xüsusi hüquq isə hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olmayan şəxslərlə bağlı münasibətləri nizama salır. Təqdirəlayiq haldır ki, son dövrlərdə Azərbaycan hüquq elminə və qanunvericilik massivi dövryyəsinə «publik hüquq» anlayışı daxil edilmişdir. «Publik hüquqi şəxslər haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə (2015-ci il), publik hüquq ümumdövlət və ya ictimai maraqların təmin edilməsi ilə bağlı olan münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının məcmusudur.³

Belə bir məqamı da qeyd etməliyik ki, hüququn tənzimləmə obyektinə olan ictimai münasibətlər təkcə dövlət ərazisi həddlərində əmələ gəlmir. Belə ki, həmin münasibətlərin müəyyən hissəsi dövlət sərhədlərindən kənar da yaranır və onların məcmusuna beynəlxalq münasibətlər deyilir. Beynəlxalq münasibətlər dedikdə dövlətlərin sərhədlərindən kənar çıxan bütün ictimai münasibətlərin məcmusu başa düşülür.⁴

Bildiyimiz kimi, dövlətlərin sərhədləri daxilində yaranan ictimai münasibətlər, yəni

konstitusiyaya, inzibati, cinayət və digər münasibətlər milli hüququn ayrı-ayrı müstəqil sahələri (məsələn, konstitusiyaya hüququ, inzibati hüquq, cinayət hüququ və s.) tərəfindən tənzimlənir; həmin müstəqil hüquq sahələri birləşərək hər bir dövlətin milli hüquq sistemini formalaşdırır. Dövlətin milli hüquq sistemi dedikdə onun daxili hüquq sistemi başa düşülür. Buna görə də, dövlətin milli hüquq sistemində dövlətdaxili hüquq sistemi də deyilir; o, eyni zamanda, milli hüquq və ya dövlətdaxili hüquq adlanır. Hər bir dövlətin ayrıca olaraq, özünəməxsus daxili (milli) hüquq sistemi vardır. Buna görə də, daxili (milli) hüquq sistemlərinin sayı dünyada mövcud olan dövlətlərin sayına bərabərdir: nə qədər dövlət varsa, bir o qədər də daxili (milli) hüquq sistemləri mövcuddur. Hal-hazırda dünyada dövlətlərin və dövlətəoxşar qurumların sayı 220-yə yaxındır. Bu zaman milli hüququn əsas subyekti kimi dövlət xüsusi rol oynayır. Dövlət isə, hüquq nəzəriyyəsinə təsbit olunduğu kimi, möəyyən əlamətlərlə xarakterizə edilir: məsələn, suverenlik, möstəqillik, publik hakimiyyət, qanunvericilik funksiyası, insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması, mödafiəsi və qorunması, eləcə də ömummilliyət və ömumdövlət xarakterli digər simvol və atributlar (himn, gerb, bayraq və s.). 5

Lakin, nəzərə almaq lazımdır ki, beynəlxalq münasibətlər, bir qayda olaraq, daxili (milli) hüquqla tənzimlənmir. Belə ki, beynəlxalq münasibətlər dövlətlərin sərhədlərindən kənara çıxan əlaqələr olduğuna görə daxili (milli) hüquq onları tənzimləmək iqtidarında deyildir.

Beynəlxalq münasibətlər geniş və əhatəli anlayışdır; bu münasibətlər özündə həm dövlətlərarası, həm də qeyri-dövlətlərarası beynəlxalq münasibətləri birləşdirir. Döv-

lətlərarası beynəlxalq münasibətlər isə, beynəlxalq münasibətlərin vacib hissəsini təşkil edir. Dövlətlərarası beynəlxalq münasibətlərin əsas və başlıca iştirakçıları hakimiyyət subyekti olan dövlətlərdir. Belə münasibətlər iqtisadi, xarici əlaqələr, insan hüquqları, humanitar, ekologiya, dənizdən, hava məkanından və kosmik fəzadan istifadə olunması, həmçinin cinayətkarlıqla mübarizə və digər sahələrdə yaranır. Göstərilən bu və digər kompleks münasibətlər, şübhəsiz, möəyyən hüquq sistemi vasitəsilə tənzimlənilir ki, ona beynəlxalq hüquq deyilir.

Qeyd etməliyik ki, beynəlxalq hüquq daxili (milli) hüquq sistemindən bununla fərqlənir ki, o, dövlətlərarası hüquqdur. Eyni zamanda, beynəlxalq hüququ milli dövlətdaxili hüquqdan onun metodologiyasına görə fərqləndirmək mümkündür. Belə ki, metodologiya inteqrasiyaedici, yəni bir sıra komponentləri: dünyagörüşünü və fundamental ümumnəzəri konsepsiyaları, ümumi fəlsəfi qanunları və kateqoriyaları, ümumi və xüsusi metodları özündə birləşdirən hadisədir.⁶

Nəzərə alsaq ki, beynəlxalq hüquq ilə milli (dövlətdaxili) hüquq bir-birindən tamamilə ayrı sistemlərdir, onda həmin qurumların prinsipləri, qaydaları və xüsusiyyətləri də bir-birindən fərqlənəcəkdir. Beynəlxalq hüquq ilə milli hüququn münasibətləri barədə məsələyə müasir dövrün elmi ədəbiyyat səhifələrində də toxunulur.⁷ Hətta hüquq doktrinasında dəfələrlə qeyd edilmişdir ki, beynəlxalq hüququ «dövlətlərarası hüquq» adlandırmaq daha düzgün olardı. Beynəlxalq hüquqa dair ədəbiyyat səhifələrində beynəlxalq hüquq, haqlı olaraq, «dövlətlərarası hüquq» kimi xarakterizə edilir. Bunun bir neçə səbəbi vardır. Birinci səbəb ondan ibarətdir ki, beynəlxalq hüquq, əsasən və başlıca olaraq, dövlətlər tərəfindən yaradılır. Dövlətdaxili

(milli) hüquq isə səlahiyyətli dövlət orqanlarının hakimiyyət xarakterli qərarları nəticəsində formalaşır. Beynəlxalq hüquqa gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, o, dövlətlərin öz iradə ifadələri barədə razılığa gəlmələri yolu ilə yaradılır; bu yol beynəlxalq hüquq yaradıcılığı prosesinin mahiyyətini təşkil edir və həmin proses beynəlxalq müqavilələr vasitəsi ilə həyata keçirilir. Buna görə də, beynəlxalq hüquq bilavasitə dövlətlərin iradəsini ifadə edir. Bununla yanaşı, qeyd etməliyik ki, beynəlxalq hüququn formalaşmasında həm də dövlətlərarası beynəlxalq təşkilatlar əhəmiyyətli rol oynayır.

İkinci, beynəlxalq hüquqla dövlətlərarası münasibətlər tənzimlənir. Belə ki, beynəlxalq hüquq ayrı-ayrı hüquq normalarından ibarətdir; bu normalar, başlıca olaraq, dövlətlər arasındakı münasibətləri tənzimləyir. Xüsusilə, qeyd etməliyik ki, beynəlxalq hüququn dövlətlərarası münasibətləri tənzimləməsi barədə fikir sovet dövrünə aid bütün dərsliklərində öz təsdiqini tapmışdır.⁸ Müasir dövrdə bu fikir həm də yaxın qonşumuz olan Rusiya Federasiyasında yazılan dərsliklərdə geniş yayılmışdır. Azərbaycanlı alim L.H.Hüseynov, haqlı olaraq, göstərir ki, beynəlxalq hüquq dövlətlərarası münasibətləri nizama salmaq üçündür.⁹ Qərb hüquq ədəbiyyatı səhifələrində də göstərilir ki, beynəlxalq hüquq dövlətlərin davranışını (amerikalı hüquqşünas R.Vallas),¹⁰ onlar arasındakı münasibətləri qaydaya salan normalardan ibarətdir (polşalı professor A.Klafkovski, ingilis professoru C.Obrayen). Deməli, bütün bunlar belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, beynəlxalq hüquq, hər şeydən əvvəl, dövlətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsinə yönəlmişdir.

Üçüncü, beynəlxalq hüquq, əsasən və başlıca olaraq, dövlətlərin öz səyləri hesabına təmin edilir. Belə ki, beynəlxalq hüquq, mə-

lum olduğu kimi, müxtəlif və çoxsaylı hüquq normalarından ibarətdir; bu normalara əməl olunması və riayət edilməsi əgər lazım gələrsə, bu və ya digər məcburiyyət tədbiri vasitəsi ilə təmin edilir; həmin tədbirləri isə dövlətlər, habelə dövlətlərarası beynəlxalq təşkilatlar həyata keçirirlər.¹¹

Göstərdiyimiz səbəblərə görə beynəlxalq hüquqa həm də dövlətlərarası hüquq deyilir. Hətta bir sıra xarici ölkədə «beynəlxalq hüquq» termininin qarşılıqlı ekvivalenti kimi işlədilən anlayışlarda beynəlxalq hüququn dövlətlərarası hüquq olması öz əksini tapır. Məsələn, «beynəlxalq hüquq» terminini ifadə etmək üçün ingiliscə «international law», fransızca «droit international», ispanca «derecho internacional», italyanca «diritto internazionale» və s. anlayışlarından istifadə olunur; həmin anlayışlarda işlədilən «nation» ifadəsi həm də «dövlət», «ölkə» kimi mənaları bildirir. Buna görə də, göstərilən anlayışlar eynən «dövlətlərarası hüquq» mənasını ifadə edir.

Bəzi ölkələrdə isə, əksinə, «beynəlxalq hüquq» termininin qarşılıqlı əvəzi və ekvivalenti kimi işlədilən anlayışlarda həmin terminin hər fən dövlətlərarası hüquq mənasını bildirməsi öz əksini tapmır. Məsələn, beynəlxalq hüquqa rusca «международное право», Ukrayna dilində «міжнародне право», bolqarca «международно право», serb dilində «медународне право», Polşa dilində «prawo międzynarodowe» və s. deyilir. Həmin anlayışlar hər fən mənada azərbaycan dilinə «dövlətlərarası hüquq» kimi deyil, «xalqlararası hüquq» kimi tərcümə olunur. Türkiyədə beynəlxalq hüquq «milletlərarası hukuk» kimi terminlə ifadə olunur ki, həmin termin dövlətlərarası hüquq deyil, millətlərarası hüquq mənasını ifadə edir. Almaniyada «beynəlxalq hüquq» termininin qarşılıqlı

ekvivalenti kimi «Völkerrecht» anlayışı işlədilir ki, həmin anlayış «xalqlar hüququ» mənasını bildirir.

Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq hüquqa dair elmi dövriyyədə «beynəlxalq hüquq» termini ilə yanaşı, həm də «beynəlxalq ümumi hüquq» anlayışı işlədilir. «Beynəlxalq hüquq» anlayışından istifadə olunması barədə ilk təklif ingilis filosofu və hüquqşünası İ. Bentama məxsusdur; xatırladaq ki, o, 1789-cu ildə nəşr etdirdiyi məşhur traktatda («Beynəlxalq hüququn və sülhün prinsipləri»), birinci dəfə olaraq, «beynəlxalq hüquq» terminini işlətmək haqqında təkliflə çıxış etmişdir. Həmin traktatda o, Roma hüququ dövründən bəri işlədilən «xalqlar hüququ» (jus gentium) terminini «international law» («beynəlxalq hüquq») termini ilə əvəz etmişdir. 1802-ci ildə yeni termin Fransada işlədilməyə başladı; XIX əsrin ortalarından etibarən isə «beynəlxalq ümumi hüquq» termini tətbiq olundu. İnqilabaqədərki Rusiya hüquq ədəbiyyatı səhifələrində, bir qayda olaraq, «beynəlxalq hüquq» termini işlədilmişdir; 12 həmin dövrdə «beynəlxalq ümumi hüquq» kimi anlayışdan istifadəyə, demək olar ki, təsadüf edilmir.

Keçmiş sovetlər dövründə, əsasən, «beynəlxalq hüquq» termini işlədilmişdir; bu termindən istifadə olunması müqayisədəilməz dərəcədə üstünlük təşkil edir. Bununla yanaşı, sovet dövründə müəyyən hallarda həm də «beynəlxalq ümumi hüquq» anlayışı işlədilir.

Sözgedən «beynəlxalq ümumi (və ya publik) hüquq» terminindən, əsasən, Qərb hüquq ədəbiyyatında istifadə olunur; bu termin dəbdə olub, Avropa müəllifləri tərəfindən tez-tez hallarda işlədilir.¹³ Rusiya Federa-

siyası və MDB üzvü olan digər ölkələrdə hansı termindən istifadə olunmasına üstünlük verilməsinə gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, bu ölkələrin hüquq ədəbiyyatında çox nadir hallarda «beynəlxalq ümumi hüquq» termini işlədilir; həmin ölkələrin həm tədris, həm də monoqrafiya ədəbiyyatında «beynəlxalq hüquq» anlayışından istifadə olunması son dərəcə geniş yayılmışdır. Təsadüfi deyil ki, son zamanlar Rusiya Federasiyasında yazılan xeyli sayda dərslik «beynəlxalq hüquq» («международное право») adlanır.

Təsadüfi deyil ki, beynəlxalq hüquq tarixən dövlətlərarası hüquq kimi, yəni yalnız dövlətlər arasındakı münasibətləri tənzimləyən hüquq kimi yaranmışdır. Belə ki, beynəlxalq hüquq çoxaspektli anlayışdır və aşağıda göstərilən dörd əsas mənada işlədilir: obyektiv mənada beynəlxalq hüquq; qanunvericilik mənasında beynəlxalq hüquq; elmi mənada beynəlxalq hüquq; tədris kursu mənasında beynəlxalq hüquq.

Deməli, obyektiv mənada beynəlxalq hüququn çoxsaylı, bir-birindən fərqli və müxtəlif doktrinal tərifləri formulə olunur. Həm inqilabaqədərki rusiyalı alimlər, həm sovet dövrünün müəllifləri, həm də tanınmış hüquqşünaslar tərəfindən beynəlxalq hüquqa müxtəlif elmi anlayışlar verilir. Obyektiv mənada beynəlxalq hüquqla, hər şeydən əvvəl, suveren, müstəqil və hakimiyyət daşıyıcısı olan dövlətlər arasında yaranan münasibətlər tənzimlənir.

Beynəlxalq hüquq obyektiv mənadan başqa, həm də beynəlxalq qanunvericilik mənasında işlədilir. Qanunvericilik mənasında beynəlxalq hüquq dedikdə beynəlxalq-hüquqi aktların elə məcmusu başa düşülür ki, həmin aktlar vasitəsilə hakimiyyət xarakterli beynəlxalq münasibətlərin, yəni beynəlxalq hüquqla nizamlanan və qaydaya salınan bey-

nəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsi həyata keçirilir. Beynəlxalq-hüquqi aktlar dedikdə, ilk növbədə, beynəlxalq müqavilələr başa düşülür. Beynəlxalq müqavilələr hakimiyyət xarakterli beynəlxalq münasibətləri tənzimləyən müvafiq beynəlxalq hüquq normaları müəyyənləşdirir. «Beynəlxalq qanunvericilik» terminindən Qərb hüquq ədəbiyyatında istifadə edilir; bu terminlə bütün beynəlxalq müqavilələrin məcmusu əhatə olunur.

Elmi mənada beynəlxalq hüquq dedikdə beynəlxalq-hüquqi məsələlər (beynəlxalq-hüquqi normalar, beynəlxalq-hüquqi aktlar, yəni beynəlxalq qanunvericilik aktları, hakimiyyət xarakterli beynəlxalq münasibətlər və s. barədə beynəlxalq hüquq üzrə mütəxəssis alimlərin irəli sürdükləri ideya, fikir, konsepsiya, nəzəriyyə, postulat, anlayış, təlim və fərziyyələrin məcmusu başa düşülür. Söhbət beynəlxalq hüquq elmindən gedir; ona beynəlxalq hüquq doktrinası da deyilir. Beynəlxalq hüquq doktrinasının əsas işi isə hakimiyyət xarakterli beynəlxalq münasibətləri beynəlxalq-hüquqi tənzimetmənin qanunauyğunluqlarını öyrənməkdən ibarətdir.

Nəhayət, tədris kursu mənasında beynəlxalq hüquq dedikdə beynəlxalq hüquqa dair tədris fənni başa düşülür. Söhbət beynəlxalq hüquq dərsliyindən gedir. Beynəlxalq hüquq dərsliyi isə oxucu kütləsinə üç əsas və başlıca məsələni öyrədir, onları həmin məsələlər barədə elmi biliklərlə təmin edir: 1) obyektiv mənada beynəlxalq hüquq, 2) qanunvericilik mənasında beynəlxalq hüquq və 3) beynəlxalq hüquq elmi – doktrina.

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, müstəqil Azərbaycanın beynəlxalq hüquq doktrinası, praktiki olaraq, formalaşmışdır və onun təşəkkül tapması Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ MƏNBƏLƏR

1. Zaur Əliyev. Ulu Öndər Heydər Əliyev və hüquq elminin inkişafı. Monoqrafiya. Bakı, indigo, 2023, 142 s.
2. Məlikova M.F. (AMEA-nın müxbir üzvü, h.e.d.,professor). Hüquq nəzəriyyəsi. Dərslük. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş üçüncü nəşr. Bakı, "Elm və təhsil", 2023, 452 s.
3. Beynəlxalq (publik) hüquq kursu. Dərslük / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. 1 cild. Ümumi hissə. Bakı, "Günəş-B" nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2018, 752 s.
4. Beynəlxalq münasibətlərin növləri və səviyyələri barədə ətraflı bax: məsələ, Abbasbəyli A.N. Beynəlxalq münasibətlər: nəzəri və konseptual yanaşmalar. Bakı, 2006, 194 s.; Hikmət Babaoğlu. Dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər. Dərslük. Bakı, 2014, s.157-159 və s.
5. Ətraflı bax: Керимов Д.А. Человек, ученый, гражданин / рук. проекта и отв. ред. А.Н.Савенков. – Москва: ИГПИ РАН, 2023, 688 с.
6. Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi Polis Akademiyası. Hüquq nəzəriyyəsi (dərslük) / Müəlliflər: Ceyhun Süleymanov, Babək Nəsirov. Bakı, "Zərdabi Nəşr" MMC, 2024, 392 s.
7. Prof. Fərhad Mehdiyev, dos. Emin Quliyev. Hüquq nəzəriyyəsi. Theory of law. Genişləndirilmiş 2-ci nəşr. Ali təhsil müəssisələri üçün dərslük. Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2023, 472 s.
8. Məsələ, bax: Международное право / Под ред. Ф.И.Кожевникова. М., 1957; Лисовский В.И. Международное право. Киев, 1955; Международное право. Учебник / Отв. ред. Е.А.Коровин. М., 1951; Международное право. Учебник / Под ред. Н.Т.Благовой. М., 1987; Международное право / Под ред. Г.И.Тункина. М., 1982 və b.
9. Hüseynov L.N. Beynəlxalq hüquq. Dərslük. Bakı, 2000, s.6.
10. Wallace R. International Law. London, 2005, p. 1-2.
11. Курс международного права. Том 1. М., 1989, с.29; Международное право. Учебник / Пред. ред. кол. Г.И.Тункин. М., 1999, с.10; Международное право. Учебник / Под ред. Л.Н.Шестакова. М., 2005, с.17.

12. Məsələn bax: Капустин М.Н. Международное право. Ярославль, 1872; Каченовский Д.И. Курс международного права. Харьков, 1863; Коркунов Н.М. Лекции по международному праву. СПб., 1883-1884; Камаровский Л.А. Международное право. М., 1905; Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов. Том 1-2. СПб., 1904-1905; Уляницкий В.А. Международное право. Томск, 1911 və s.
13. Məsələn, bax: Daillier P., Pellet A. Droit International Public. P., 2002; Rousseau Ch. Droit International Public. P., 1970 və s.

СОВРЕМЕННАЯ МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРАВОВАЯ ДОКТРИНА: ЕЕ ПОНЯТИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ

Этибар Али оглы Алиев,
член Конфедерации юристов Азербайджана, профессор кафедры ЮНЕСКО «Права человека и информационное право» Юридического факультета Бакинского государственного университета, доктор юридических наук.

электронная почта: a-etibar@rambler.ru,
телефон: +99450 220 24 42;

Гаджибейли Анара Камиль кызы,
Юридический факультет Бакинского государственного университета, преподаватель кафедры ЮНЕСКО «Права человека и информационное право»,
e-mail: novguzova_anara@yahoo.com,
телефон: +994502117893.

В статье поясняется, что основными и главными участниками межгосударственных международных отношений являются государства, являющиеся субъектами власти. Такие отношения существуют в экономике, международных отношениях, правах человека, гуманитарной, экологии, использовании морского, воздушного и космического пространства, борьбе с преступностью и других областях. Эти и другие комплексные отношения, несомненно, регулируются посредством конкретной правовой системы; это называется международным правом.

При этом отмечается, что международное право представляет собой многогранное понятие и употребляется в четырех основных смыслах: международное право в объективном смысле; международное право в смысле законодательства; международное право в научном смысле; международное право в смысле учебного курса.

Ключевые слова: субъекты власти, международные отношения, правовая система, международное право, наука международного права, глобальные процессы, современная доктрина международного права.

MODERN INTERNATIONAL LAW DOCTRINE: ITS CONCEPT AND FORMATION

Etibar Ali oglu Aliyev,
Member of the Azerbaijan Lawyers Confederation, Professor of the UNESCO Chair "Human Rights and Information Law", Faculty of Law, Baku State University, Doctor of Law.

mail: a-etibar@rambler.ru,
phone: +99450 220 24 42;

Hajibeyli Anara Kamil gizi,
Baku State University Faculty of Law, teacher of the UNESCO Chair
"Human Rights and Information Law",
e-mail: novruzova_anara@yahoo.com,
phone: +994502117893.

It is explained in the article that the main and main participants of interstate international relations are states that are subjects of power. Such relations exist in economic, foreign relations, human rights, humanitarian, ecology, use of sea, air space and outer space, fight against crime and other fields. These and other complex relationships are undoubtedly regulated through a certain legal system; it is called international law.

At the same time, it is noted that international law is a multifaceted concept and is used in four main senses: international law in the objective sense; international law in the sense of legislation; international law in the scientific sense; international law in the sense of the course.

Key words: power subjects, international relations, legal system, international law, science of international law, global processes, modern doctrine of international law.

MODERN ULUSLARARASI HUKUK DOKTRİNİ: KAVRAMI VE OLUŞUMU

Aliyev Etibar Ali oğlu,
Azərbaycan Avukatlar Konfederasyonu üyesi, UNESCO "İnsan hakları ve bilgi hukuku"
kürsüsü profesörü, Bakü Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi, hukuk bilimleri doktoru,
e-posta: a-etibar@rambler.ru,
+ 994552302442;

Hacıbəyli Anara Kamil gizi,
Bakü Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi, UNESCO "İnsan Hakları ve Bilgi Hukuku"
kürsüsü öğretmeni,
e-posta: novruzova_anara@yahoo.com,
telefon: +994502117893.

Makalede yazarlar, modern çağda devletlerarası uluslararası ilişkilerin ana ve ana katılımcılarının iktidar konusu olan devletler olduğunu açıklamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin de katıldığı bu tür ilişkiler ekonomik, dış ilişkiler, insan hakları, insani, ekolojik, deniz, hava sahası ve uzayın kullanımı, suçla mücadele ve diğer alanlarda şekillenmektedir. Bu ve diğer karmaşık ilişkiler, şüphesiz, uluslararası hukuk bilimi, diğer bir deyişle uluslararası hukuk doktrini olarak adlandırılan belirli bir hukuk sistemi aracılığıyla düzenlenir ve incelenir. Aynı zamanda uluslararası hukukun çok yönlü bir kavram olduğu ve bilimsel dolaşımında dört ana anlamda kullanıldığına dikkat çekiliyor: Nesnel anlamda uluslararası hukuk; mevzuat anlamında uluslararası hukuk; bilimsel anlamda uluslararası hukuk (doktrin); çalışma konusu anlamında uluslararası hukuk (çalışma kursu).

Anahtar Kelimeler: iktidar konusu, uluslararası ilişkiler, hukuk sistemi, uluslararası hukuk, uluslararası hukuk bilimi, küresel süreçler, modern uluslararası hukuk doktrini.

